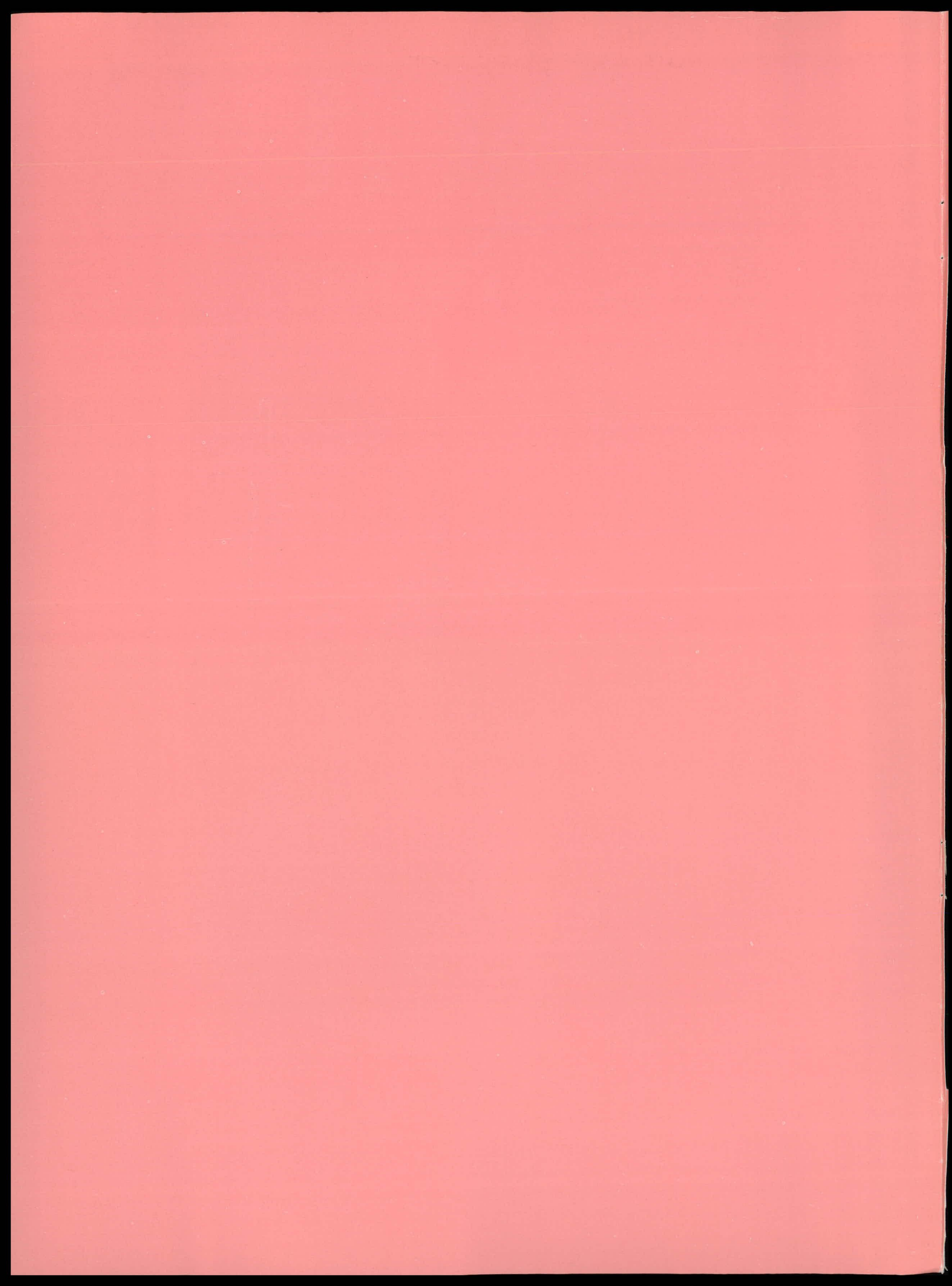

Vogue

MEDEDELINGEN
NO 22
CENTRAAL
MUSEUM
UTRECHT
MEI 1978

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

Agnietenstraat 1, tel. 030 - 31 55 41

Algemene informatie

Openingstijden: dinsdag tot en met zaterdag 10-17 uur; zon- en feestdagen 14-17 uur. Op maandag gesloten. *Vanaf 1 mei is het museum niet meer op dinsdagavond geopend.* Toegangspreis f 0,50 p.p., zon- en feestdagen f 0,25 p.p.

Gebouw Maliebaan 42: openingstijden maandag tot en met zaterdag 9-16 uur; zondag 14-17 uur. Toegang gratis.

Jaarkaart van het Centraal Museum, inclusief Mededelingen-nummers, f 10,-, over te maken op postgironummer 402834 t.n.v. Centraal Museum Utrecht, of door middel van aan te vragen accept-girokaart.

De *ringbandcatalogi* van het Centraal Museum bevatten geïllustreerde beschrijvingen van voorwerpen uit de eigen collectie. Er zijn ook catalogi van kleine tentoonstellingen in opgenomen. Ringband f 5,- (per post f 10,-), vulling f 30,- (betaling per giro, bank of kontant).

De collectie van het **Rijksmuseum het Catharijneconvent** is, in verband met de verhuizing naar de Lange Nieuwstraat slechts gedeeltelijk in de kapel en in de tuinzaal van het Centraal Museum te bezichtigen.

De collectie van het **Provinciaal Oudheidkundig Museum** is voor een deel op de historische afdeling geëxposeerd. Op deze afdeling zijn ook prehistorische vondsten uit de provincie opgesteld, o.a. afkomstig van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort en het Streekmuseum te Rhenen.

Openstelling schilderijenzalen

Na de herinrichting van de historische afdeling in december 1975 en van de zalen voor toegepaste kunst in 1977 zijn vanaf 1 april j.l. de vernieuwde schilderijenzalen opengesteld. Bij de inrichting van deze zalen is, in tegenstelling tot een kunsthistorische chronologische opzet, uitgegaan van het volgens thema bijeenbrengen van schilderijen, waar nodig aangevuld met sculpturen en voorwerpen van toegepaste kunst.

Deze opstelling draagt een experimenteel karakter en zal duren tot en met 1 januari 1979, wanneer de voorbereidingen moeten worden getroffen voor de inrichting van de tentoonstelling, die in februari 1979 gehouden zal worden in het kader van de herdenking van de Unie van Utrecht 1579-1979.

De kostuumafdeling is vanaf eind maart wegens verbouwing tijdelijk gesloten. Een gedeelte van de kostuumcollectie zal opgesteld worden in de zalen 3, 4 en 5 na afloop van de tentoonstelling 'Nederlandse tekeningen uit drie eeuwen', die tot eind juni loopt.

TENTOONSTELLINGEN

29 april tot en met 25 juni 1978

Nederlandse tekeningen uit drie eeuwen.

Tot 1 juli 1978

'Wat is werkelijkheid', educatief schoolproject, in het gebouw Maliebaan 42.

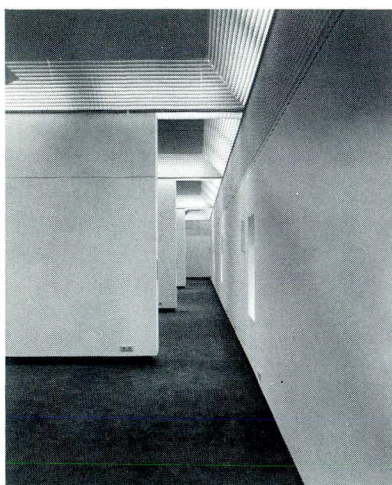
SPELEN MET DE VASTE COLLECTIE

Experimentele inrichting van de verbouwde schilderijenafdeling.

'De moraal van het verhaal'

De schilderijenafdeling van het Centraal Museum is verbouwd en opnieuw ingericht. Uitgangspunt bij de nieuwe inrichting is deze keer niet meer alleen de kunsthistorische ontwikkeling geweest, maar vooral de gedachte dat kunstwerken denkbeelden weerspiegelen van meer algemeen maatschappelijke aard. Hoe kunstwerken er uitzien heeft niet alleen te maken met de persoonlijke gedachten en mogelijkheden van de kunstenaar, maar ook met de eisen die door de maatschappij aan kunst gesteld worden en met de functie die de kunstenaar met zijn kunst op een bepaald moment in die maatschappij krijgt. Van kunstwerken kan men dan dikwijls de algemene opvatting aflezen, die in een bepaalde tijd over het uitgebeelde onderwerp heersen en/of de persoonlijke visie daarop van de kunstenaar. Kortom, kunstwerken informeren ons niet alleen over de ontwikkelingen binnen de kunst, maar ook over de kunstenaars en over de gekozen onderwerpen.

De vernieuwde schilderijenzalen.

Om bovengenoemde zaken van kunst te kunnen aflezen, is steeds een groep kunstwerken nodig, die onderlinge vergelijkingsmogelijkheden moet bieden.

Deze groepen kunstwerken kunnen zó worden samengesteld, dat zowel kunsthistorische, als cultuurhistorische aspecten ervan als vergelijkingsmogelijkheden sterk naar voren komen. Bij de nieuwe opzet van de schilderijenafdeling zijn beide pogingen gedaan, met dien verstande dat de themakeuze bepaald wordt door de mogelijkheden die een vaste collectie biedt. Het is een experimentele opzet, waarbij zoveel mogelijk is uitgegaan van veronderstelde aanknopingspunten voor niet-kunsthistorisch geschoolde museumbezoekers.

In de praktijk betekent dit dat per zaal een thema gekozen is, waarover die museumbezoekers, ongeacht hun opleiding, leeftijd of achtergrond, vrijwel zeker een opvatting hebben - die opvatting kan dan getoetst worden aan wat in zo'n zaal te zien is.

'Schilderijen in woonhuizen'

Bewust of onbewust hebben alle museumbezoekers een mening over wat kunst hoort te zijn, over vele onderwerpen die in die kunst worden aangesneden en verwachtingen omtrent datgene wat ze in een museum zullen aantreffen.

Bij de inrichting van de zalen is nu getracht om de museumbezoekers dit soort aanknopingspunten te bieden door niet voorbij te gaan aan de geestelijke bagage, die iedere bezoeker vanzelf al bij zich heeft.

De nieuwe opzet is experimenteel. Er zullen, totdat de zalen ten behoeve van de tentoonstelling *De Unie van Utrecht* weer ontruimd worden (januari 1979), serieuze pogingen gedaan worden om te weten te komen hoe deze opzet bij de bezoekers aanslaat. Enquêtes en observaties van toevallige bezoekers en ook vraaggesprekken met speciaal daartoe uitgenodigde groepen zullen moeten uitwijzen of een dergelijke opzet gehandhaafd kan worden.

In het Centraal Museum hoopt men dat de nieuwe aanpak van de schilderijenafdeling het publiek meer zal aanspreken dan een traditionele kunsthistorische (chronologische en stilistische) opzet. Daarnaast heeft de nieuwe aanpak nog een heel belangrijk voordeel: ze is flexibel. Zonder veel moeite kan van tijd tot tijd het ene thema door het andere vervangen worden, zodat de museumbezoekers regelmatig met nieuwe invalshoeken en andere delen van de collectie kennis kunnen maken. Dit element van veranderlijkheid zal, naar men mag aannemen, het publiek stimuleren om vaak terug te komen.

Voor de 'eerste ronde' (tot januari 1979) zijn de volgende thema's gekozen:

De functie van schilderijen in woonhuizen.

Waarom een provinciale stad groot kan zijn

- de 'grand' galerie, waarin de topstukken van de Utrechtse school pontificaal bij elkaar hangen.

Wie verre reizen doet...

- over middelen van vervoer, de reizen die kunstenaars maakten en de invloeden die deze op hun werk hebben gehad.

Van ambachtsman tot miskend genie

- over de maatschappelijke positie van de kunstenaar en zijn 'imago'.

Kunst en werkelijkheid

- over de wijze waarop kunstenaars de zichtbare werkelijkheid verwerkt en geïnterpreteerd hebben.

Mannen, vrouwen en kinderen

- over de rol van mannen en vrouwen, over het gezinsleven en de visie die men op kinderen gehad heeft.

De moraal van het verhaal

- schilderijen als zedenlessen.

De verbouwde schilderijenafdeling met de nieuwe experimentele opzet is vanaf 1 april 1978 toegankelijk.

Interview

(Foto Godfried de Groot)

Chique

KONINGIN WILHELMINA IN VOL ORNAAT

Geschonken door de N.V. Tiel-Utrecht te Utrecht.

'Er is nog steeds een betreurenswaardige grote werkeloosheid en de economische omstandigheden zijn moeilijk. Maar de gedachte dat het dezelfde handen zijn, die, naar wij vurig hopen, nog lange jaren na de afgelopen veertig, het roer van het schip der staat zullen houden, geeft hoopvol vertrouwen voor een blijde toekomst. Blijdschap en verwachting worden saamgetrokken in het stille Soestdijk, waar onze Kroonprinses en Haar Koninklijke gemaal hun ouderlijke zorg wijden aan het teed're Koningskind, geboren in het veertigste jaar van de Regering Harer Grootmoeder, als een kostbaar geschenk des Hemels, bij dit verheven jubileum.' Dit is een van de teksten bij het geïllustreerde school-schrift, dat de Nederlandse jeugd ter gelegenheid van het veertigste regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1938 werd uitgereikt. Teksten en gedichten daarin benadrukken de aspecten, waarin een klein land groot kan zijn: Vredespaleis, K.L.M., Philips, de Koninklijke Shell en de Afsluitdijk, maar vooral de *'Eenheid des Rijks in Oranje gevest, die door kleur en geen taal en geen godsdienst gescheiden kan worden.'* Hiermee wordt kennelijk de band tussen Nederland en de overzeese gewesten bedoeld.

Het jaar 1938 betekende een hausse in de algemeen gebruikelijke oranje-parafernalia, herdenkingslepels, herinneringsborden, -bekers, -tegels, -trommels en -albums. Ze zijn nog steeds geliefkoosde verzamelobjecten. Een effectief propaganda-apparaat stimuleerde of bevestigde in die dreigende vooroorlogse jaren de oranje gevoelens van links en rechts. Hof-fotograaf Godfried de Groot leverde het statieportret van de jubilerende koningin, dat in een staande of zittende versie bijzonder populair werd. In een groot deel van de openbare gebouwen in het land werd het nieuwe portret van het staatshoofd op in het oog vallende plaatsen opgehangen.

In 1938, het jaar waarin **De Tiel-Utrecht Brandverzekering 1811** een grootse reclameactie startte om zijn nieuwe concernnaam in te voeren, waren luxueuze verbouwingen in de directiekamer van dit Utrechtse verzekeringsbedrijf aan de Kromme Nieuwe Gracht gereed gekomen. Op instigatie van de directeuren Radermacher Schorer en De Jongh, wier woonhuizen respectievelijk in 1927 en 1936 door dezelfde architect verbouwd waren, decoreerde ir. S. van Ravesteyn de directiekamer. In de in curven en accoladen verglijdende voorzetwand werden bestaande portretten van de oprichters en directeuren der maatschappij opgenomen. Een aantal ervan was geschilderd naar oude foto's en van passende achtergronden, bijvoorbeeld een gezicht op de stad Tiel, voorzien.

Zo waren tenminste drie portretten van de directeuren Reuchlin en tweemaal Schuurman, ontstaan. Ze werden geschilderd door niemand minder dan de bekende Utrechtse kunstenaar Willem van Leusden.

Het maecenaat van de directeuren van de Tiel-Utrecht is in de rijke uitrusting van het gebouw overal, ook nu nog, duidelijk aanwezig. Vanaf de barokke feestelijke bovenhal tot aan de zware koperen rijwieltklem van directeur Schorer werd elk detail door Van Ravesteyn vorm gegeven. Of hij ook ingenomen geweest is met de bijdrage van directeur De Jongh aan diens spreekkamer, is niet duidelijk: in 1938 gaf deze directeur Willem van Leusden de opdracht voor een portret van koningin Wilhelmina dat het muurvlak boven een fraaie 18de eeuwse schouw in de spreekkamer moest vullen. De Jongh stond op goede voet met Van Leusden. Hij nam schilderles bij hem en ging met hem op reis. De ervaring met het schilderen naar foto's moet de kunstenaar van pas gekomen zijn. Voor zijn zittende Wilhelmina inspireerde hij zich op het hierboven genoemde zittende statieportret; toegevoegd door hem werden de hermelijnen mantel, de struisveer en de rijkskroon door putto's met vredesduiven aangedragen. Onderaan het schilderij houden putto's de wapens van de steden Tiel en Utrecht met de initialen (W)ilhelmina (R)egina op. Ze zijn gevat in chroomstalen ovals met curven en ballen die helemaal bij de vormgeving van Van Ravesteyn in de Tiel-Utrecht aansluiten. Van Leusden signeerde het stuk, dat voor hem wel een zeer onge-

woon werk moet zijn geweest, rechts onderaan bij de Oranje-appels.

Omstreeks dezelfde tijd was hij bezig met een werk van een heel ander kaliber *Jean sans terre à le mal de terre*, een schilderij dat zich in de verzameling van het Centraal Museum bevindt.

Zelfs al zonder diens signatuur is Van Leusden's portret van Wilhelmina van belang voor de verzameling van het museum; het getuigt van de smaak van een der directeuren van een chique Utrechts verzekeringsbedrijf, dat omstreeks 1938 dit soort opdrachten verleende.

D.P.S.

Willem van Leusden (1886-1974), Portret van koningin Wilhelmina, 1938; 215x89 cm; inv. nr. 20714; coll. Centraal Museum.

AANWINST

QALCRA

COSTUMES WHITE LACQUERED
PUMPS LITTLE WHITE HATS
BATHTUBS WHITE ENAMELLED
LE PIAT WHITE WHINE MARK
MAGIC MARKER OLD RUBIES
LOST & FOUND PRIVATE
COLLECTIONS GEMS NO
VALUES DAVID POSTER
HAL BROMM PINK STATIONARY
MISS CREW CUT STUDIO 54
DOCTORS OF TAOS BARBARIC
ZILLIONAIRES FAKE ANTIQUE
MERCHANTS VIOLENCE
CRUISING ON LAND
JETT COUNTRY DISCO ON A
FLOATING FLOOR WHITE
MOUNTAINS PINK TULIPS
WHITE LACE GLOVES BEAUTY
MORE PRODUCTS SECRETS
SECLUDED TRUE SOIL SOUL
HEAVEN STREAK OF GENIOUS
NO REASON BILLION FASHION

RIEKJE SWART ERNST
BENKERT HERO NO I PEPITA
MONSIEUR POUVOIR DELILAH
PINK PIRAMIDS GUY LOMBARDO
BENO MASTER JOE PETERSON
DIANA ROSS OF THE MIDDLEERS
WILLIE THE VALET EDMUND
GAULTNEY III GIOIA
TIMPANELLI FRANCESCO
CLEMENTE GEORGE SAND
JULES SANDEAU VIRGINIA
WOOLF VITA SACKVILLE-WEST
HAROLD NICHOLSON
MRS. VIOLET KEPPEL ANTIQUE
DOUBLE BASS EARTH WIND &
FIRE FANTASY SONG
STRAVINSKY SLOMINSKY (MET
ONLY ONCE IN L.A.
SUPERMARKET) MRS.
STRAVINSKY VARESE
ARCANAMAN OF FOUR
COUNTRIES SAILING CRASH

NICOLAAS TOL EN 'DE GODEN OP DE OLYMPOS'

AANWINST

'Men vindt gewag gemaakt van David, Pieter en Nicolaas, zoowel als van Dominicus van Tol, of Toll: of dit bijzondere personen geweest-zijn, dan of vergissing in derzelver doopnamen bij Hoet en Terwesten plaats heeft, kunnen wij niet ontwikkelen', aldus Van Eynden en Van der Willigen in 1816 (1). De Utrechtse architect, schilder en biograaf C. Kramm geeft in 1861 (2) wat nadere informatie over Nicolaas van Tol: 'Tol (Nicolaas van) behoort, welligt, tot het geslacht van Dominicus van Tol. Weinig werken komen er van hem voor, en echter hebben ze eene plaats in aanzienlijke Verzamelingen bekomen, als in die van Pieter de Klok, verkocht te Amsterdam, 1744, onder Nr. 118 van den Catalogus, Een banket der Goden, fraai door Nicolaas van Tol...'.
 In het Utrechtse archief van het schildersgilde is slechts één vermelding te vinden die in verband gebracht zou kunnen worden met Nicolaas Tol, namelijk een betaling tussen 1634-'36 'Ontvangen van d'soon van Jacob Tol voor zijn leerlingsgelt' (3). De naam Nicolaas of Nicolaes Jacobsz. - Nicolaas zoon van Jacob - wordt hier niet expliciet genoemd.

Algemeen wordt aangenomen dat Nicolaes en Nicolaes Jacobsz. een en dezelfde kunstenaar zijn. Er zijn onvoldoende archiefstukken om het pro of contra van deze bewering te bewijzen. Van Jacob Tol is er nauwelijks meer bekend dan zijn naam. Bovendien is het de vraag of de beter bekende neef en copiïst van Gerard Dou, Dominicus Tol, geboren te Bodegraven omstreeks 1635 en te Leiden overleden in 1676, met de Utrechtse familie Tol in verband gebracht kan worden.

Tot op de dag van vandaag heeft Kramm gelijk wanneer hij schrijft dat er weinig werken van Nicolaas Tol voorkomen. Slechts enkele schilderijen die door deze Utrechtse kunstenaar gemaakt zouden zijn, zijn bekend (4).

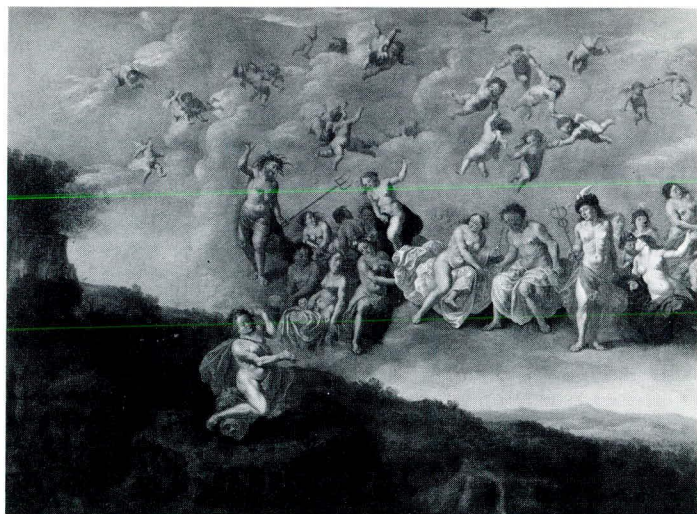
Het Centraal Museum verwierf een schilderij van Nicolaas van Tol (afb. 1). In de collectie bevond zich tot op heden nog geen werk van deze Utrechtse kunstenaar. Het paneel is gesigneerd: **Nicolaes Tol**. Aan het schilderij werd de titel gegeven *Goden op de Olympos*. Welke voorstelling uit de mythologie hier precies voorgesteld is kon nog niet achterhaald worden. Het schilderij moet omstreeks 1650 gemaakt zijn.

In de beperkte literatuur die over Nicolaas Tol bestaat, wordt zijn oeuvre gewoonlijk in verband gebracht met het werk van de Utrechtse schilder Cornelis Poelenburgh (ca. 1568-1667). Verwonderlijk is dat niet, wanneer men het oeuvre van beide kunstenaars vergelijkt (afb. 2). Beiden hebben in hun werk onder meer verwante italianiserende landschappen met ruïnes; plastische naaktfiguren, met uitgesproken musculatuur, gezeten op wolken of zwevend in de lucht; een donkere voorgrond met contrasterend helder coloriet in het tweede plan. Opvallend is zeker dat Poelenburgh verre de kunst van Tol overtreft.

Poelenburghs reputatie als kunstenaar was zeer groot en zijn schilderijen genoten een grote populariteit. Zijn werk kwam voor in de belangrijkste 17de eeuwse collecties in binnen- en buitenland. Zo schrijft Joachim Sandrart bijvoorbeeld naar aanleiding van Rubens' bezoek aan Utrecht in de zomer 1627: '... Onder meer loofde hij (- Rubens) ... de geestige kleine figuren van Poelenburgh, die, op de wijze van Rafael, in fraaie landschappen, ruïnes en dergelijke geplaatst waren. Rubens had hem gevraagd er eenige voor hem te vervaardigen...' (5).

Poelenburgh had talrijke leerlingen. Om aan de vele bestellingen van schilderijen te kunnen voldoen liet Poelenburgh, net als Rubens, deze werken kopiëren door zijn leerlingen. Hijzelf re-toucheerde deze copieën of schilderde de figuren in. Ook andere kunstenaars, bijvoorbeeld Van Steenwyck, lieten door Poelenburgh de figuren 'invullen'.

Nicolaas Tol komt niet voor onder de talrijke Poelenburgh-leerlingen. Hij komt dus alleen als 'volgeling' van zijn stads-genoot Poelenburgh in aanmerking. Het is moeilijk om te achterhalen of schilders als Nicolaas Tol het werk van Poelenburgh zodanig bewonderden dat zij hem uit artistieke over-

1. Nicolaas Tol (werkzaam tussen 1630 en 1660), *De goden op de Olympos*, omstreeks 1650; 49,5x64,5; inv. nr. 20769; coll. Centraal Museum.

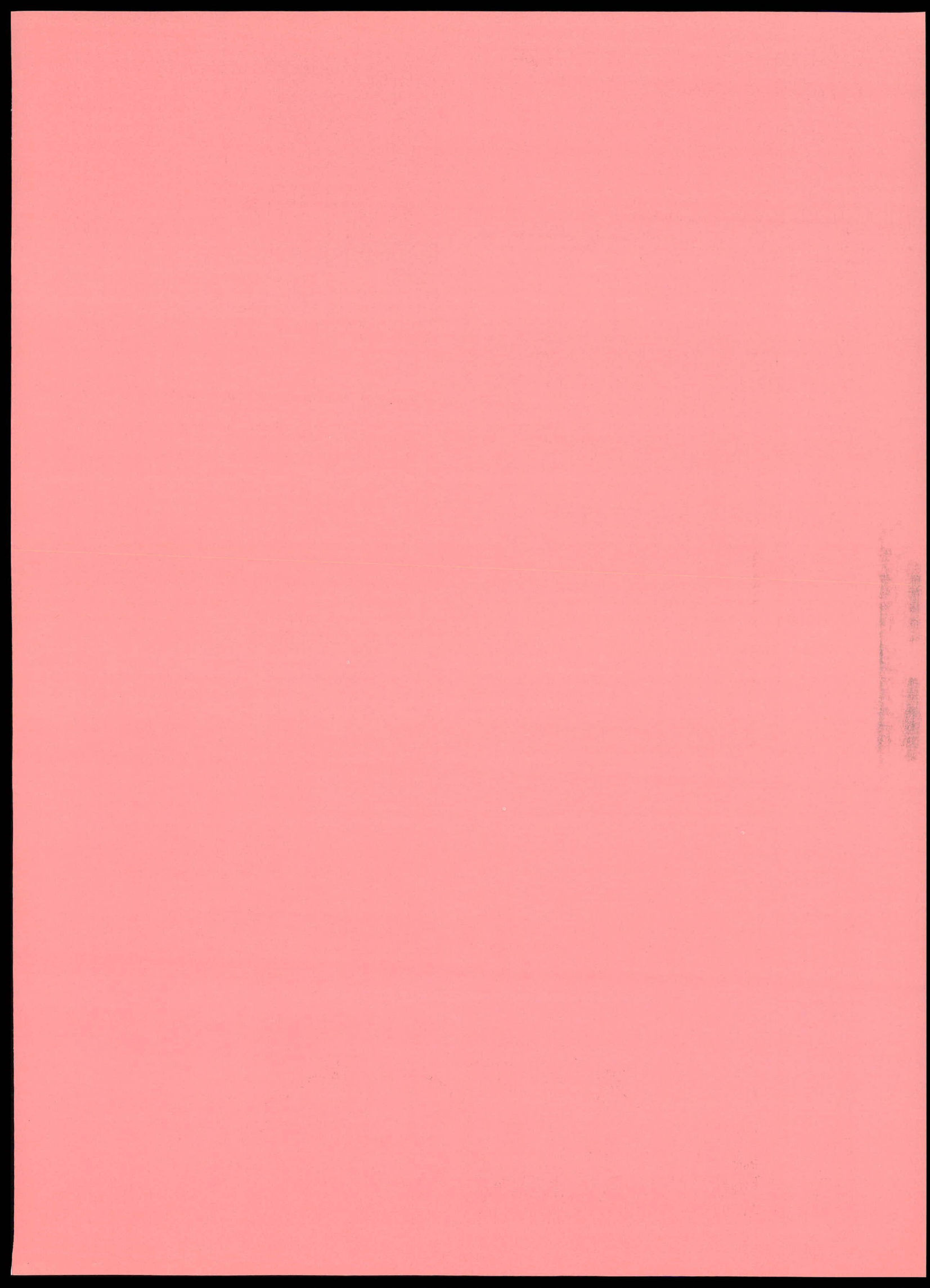
2. Cornelis van Poelenburgh (ca. 1586-1667), *Olympisch banket*, omstreeks 1650; Wadsworth Athenaeum, Hartford (Connecticut).

3. Nicolaas Tol, *De goden op de Olympos*; toestand vóór de restauratie.

tuiging gingen navolgen. Zeker mag niet uitgesloten worden dat zij eerder uit materiële dan uit artistieke overwegingen Poelenburgh naar de kroon probeerden te steken.

Over de herkomst van het schilderij *Goden op de Olympos* van Tol is vrijwel niets bekend. In de foto-documentatie van het Centraal Museum wordt een oudere foto (afb. 3) bewaard van het schilderij dat werd aangekocht. De vergelijking van de oudere foto met de recente fotografische opname van het schilderij laat een verrassende bijzonderheid zien. De recente foto telt een figuurtje meer, of, zo men wil, op de oudere opname was een figuurtje verdoezeld. Deze figuur - de enige, gezeten op de rotsen - is vermoedelijk door een vroegere bezitter van

het schilderij als 'storend' of 'on-esthetisch' ervaren en werd overschilderd. Erg logisch is dat niet wanneer men de blik volgt van Hera, die op de wolken naast oppergod Zeus - beiden met scepter in de linker hand - zit; zij kijkt in de richting van de figuur op de rots. Dat geldt ook voor de god Hermes, rechts staande op de wolken. Juist deze figuur die op de voorgrond op de rots knielt moet een sleutelfiguur zijn voor de voorstelling.

J. d. M.

Noten

1. R. van Eynden en A. van der Willigen, *Geschiedenis der Nederlandsche Schilderkunst*, I, Haarlem, 1816, p. 131.
2. C. Kramm, *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters*, IV, Amsterdam, 1861, p. 1637.
3. S. Muller, *Schilders-Vereenigingen te Utrecht*, Utrecht 1880 p. 122.
4. *Venus door saters verrast*, gesigneerd: C.J. Tol (Veiling Aken, 30-3-1927, nr. 245 en 22-3-1928, nr. 134); *Bachanaal*, gesigneerd: C. Tol (Veiling Keulen, 18-11-1930, nr. 59 en 25-11-1937, nr. 93). Het Museum te Koblenz bezit een *Aanbidding van de Koningen*, gesigneerd: C. Tol; met dit werk is een niet gesigneerde *Geboorte van Christus* in hetzelfde museum in verband te brengen. In de Galerie Liechtenstein te Wenen bevond zich destijds een schilderij, *Het oordeel van Paris*, gesigneerd: Nicolaes Tol. Het enige bekende gedateerde schilderij - *Diana en Callisto*, gesigneerd en gedateerd: C.J. Tol fecit 1650 - bevond zich in het begin van deze eeuw in het bezit van L. Kämmerer te Danzig. Mogelijk is een schilderij dat zich in de dertiger jaren van deze eeuw in Leids particulier bezit bevond een *Diana met nymfen* in een grot, gesigneerd en gedateerd: Tol fecit 1658, eveneens op naam van Nicolaes te plaatsen.
5. Geciteerd bij P.T.A. Swillens, *Rubens' bezoek aan Utrecht*, Jaarboekje van 'Oud Utrecht', 1945-'46, p. 109-110.

RIJKSMUSEUM HET CATHARIJNECONVENT

Nieuwe Gracht 63, Utrecht, tel. 030 - 31 38 35

DE NIEUWE OPSTELLING IN DE TUINZAAL

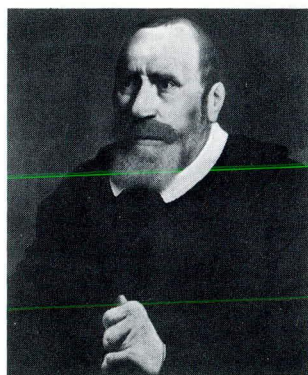
Er valt weer heel wat te zien voor de bezoeker van het museum. Het is even behelpen geweest, maar dat is met het opstellen van een aantal ('toppers') in de tuinzaal hopelijk weer goedgemaakt. Bovendien zijn er nu een aantal niet eerder in Utrecht tentoongestelde stukken te zien. Deze opstelling in de tuinzaal zal echter van zeer tijdelijke aard zijn; vooralsnog zal zij duren tot en met september 1978.

Ondertussen wordt er aan de Nieuwe Gracht 63 aan een nieuw museum gewerkt; het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, waarin behalve de collectie van het **Aartsbischoffelijk Museum**, de collectie van het **Bisschoppelijk Museum van Haarlem** en die van het **Oud-Katholiek Museum** worden opgenomen. Ook de Stichting Protestantse Kerkelijke Kunst zal bijdragen leveren en er zullen bruiklenen van Bisschoppelijke Musea van 's-Hertogenbosch en van Roermond opgesteld worden.

Waarom worden de stukken van het Aartsbischoffelijk Museum dan nu naar de tuinzaal verplaatst? Dit is gebeurd vanwege de organisatie van de tentoonstelling over de Unie van Utrecht, die in de eerste helft van 1979 in het Centraal Museum gehouden wordt en de grootscheepse verbouwing van de zalen in het Centraal Museum-gebouw die ermee gepaard gaat.

Claes Moeyaert, *Abraham komt aan in het Beloofde Land*, gedateerd 1628; inv. nr. 23.

Claes Moeyaert, *Portret van Sybrandus Sixtius*, gedateerd 1631; inv. nr. 9129.

Wat is er zoal te zien? Voor de vaste klanten onder de bezoekers zal het grotendeels een weerzien worden met oude bekenden als Geertgen tot St. Jans, Jan van Scorel en Rembrandt. Bovendien zullen er nu een aantal stukken uit het Bisschoppelijk Museum van Haarlem te zien zijn, die al meer dan twee jaar niet te bezichtigen waren en die voor het laatst in 1967 in Utrecht waren.

Van het Oud-Katholiek Museum staat er een vitrine met het belangrijkste zilver. De vierde 'leverancier' van werken is de Dienst Verspreide Rijkscollecties geweest, die een aantal schilderijen aan het Rijksmuseum Het Catharijneconvent heeft overgedragen.

Van het Bisschoppelijke Museum van Haarlem hangt er een Frans Hals, een portret van Nicolaas Stenius uit 1651. Deze Stenius was pastoor te Akersloot en lid van het Haarlems kapittel. Het boekje *Het Alderheylighste Concili van Trente* is door hem geschreven.

Van Claes Moeyaert is het portret van Sybrand Sixtius. Deze man is pastoor geweest van het Amsterdamse Begijnhof. Het werk is gemaakt in het jaar van zijn dood 1631. Een opvallend detail in het portret is de misvormde linkerhand; er zijn slechts vier vingers te zien, waarschijnlijk een gevolg van reuma. Er hangen twee werken van Pieter Frans de Grebber: het portret van een Haarlemse begijn en een afbeelding van de Drievuldigheid, waarop God de Vader een tiara draagt.

Van de Rijksdienst is er een ander werk van Moeyaert te bewonderen. Het onderwerp is niet meteen herkenbaar als bijbels, maar het stelt Abraham in het land van Sichem voor. De koppen van de figuren wekken de indruk portretten te zijn; wel vaker lieten families zich op een dergelijke wijze afbeelden. Het schilderij is des te aardiger vanwege de grote hoeveelheid dieren die erop staan: schapen, koeien, een ezel, een paard, een geit en een hond. Een erg mooi werk is van Ferdinand Bol uit 1641: een engel doet het offer van Gideon ontvlammen.

Dit alles is opgesteld in de rechterhelft van de tuinzaal. De middeleeuwse stukken zijn nagenoeg allemaal uit het Aartsbischoffelijk Museum.

Het zal de laatste keer zijn dat al deze stukken op een dergelijk esthetische wijze tentoongesteld worden. In het nieuwe museum zullen zij in een meer didactisch-educatieve opstelling figureren. We zullen dan namelijk proberen de geschiedenis van het christendom in Nederland in beeld te brengen, ongeveer vanaf de Merovingers tot heden, aan de hand van een thematische opstelling.

Hopelijk fungeert de expositie als 'smaakmaker' om in 1979 te gaan kijken in welke context de stukken in het Catharijneconvent zijn opgesteld.

Marieke Burgers.

Ferdinand Bol, *Een engel doet het offer van Gideon ontvlammen*, gedateerd 1641; inv. nr. 24.

Phoria

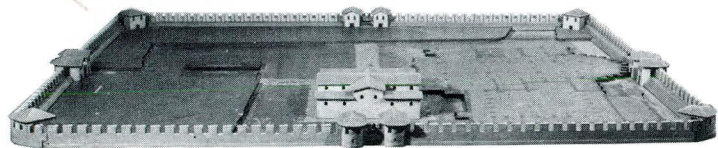

PROVINCIAAL OUDHEID-KUNDIG MUSEUM

Agietenstraat 1, inlichtingen mej. dr. C. Isings, Archeologisch Instituut, Domplein 24, Utrecht; tel. 030 - 31 08 09.

ROMEINS UTRECHT

Maquette van het Romeinse kamp.

De geschiedenis van de stad Utrecht gaat, voor zover thans bekend is, terug tot de Romeinse overheersing. Men neemt aan dat in het jaar 47 van onze jaartelling de Rijn de officiële rijks-grens werd voor wat Neder-Germanië heette. Deze militaire provincie omvatte het Rijnland ten Noorden van de rivier de Vixtbach, en ons riviereengebied. De loop van de toenmalige Rijn volgde de huidige Kromme en Oude Rijn, uitmondend bij Katwijk. Ter bevestiging van de grens werden een aantal nieuwe vestingen gebouwd. Utrecht - Traiectum - was één van deze legerkampen. Het is niet zeker of deze vesting aan de Rijn of aan de Vecht gelegen was. De splitsing Rijn-Vecht was in ieder geval van belang als waterweg naar het Noorden en dus ook als strategisch punt.

Sinds 1929 zijn er op het **Domplein** te Utrecht opgravingen verricht. Uiteraard werden ook bij graafwerkzaamheden ter plaatse waarnemingen gedaan. Men is tot de conclusie gekomen dat bij de bouw van het **Romeinse kamp** op het Domplein het terrein wat verhoogd was. Ervaringen elders hadden geleerd dat laag gelegen kampen bij hoog water alles behalve veilig waren. De Utrechtse vesting is enige malen verbouwd. Behalve voor herstelwerkzaamheden was dit ook nodig na de verwoesting in het jaar 69. Uit de opgravingen is gebleken dat er vijf bouwperiodes geweest zijn: bij vier werd hout en aarde, bij de laatste steen als bouw materiaal gebruikt.

Van de gebouwen zelf vindt men bij opgravingen in onze streken meestal niet veel terug. Hout is alleen in de onderste lagen - in het grondwater - bewaard; het is door en door nat en zeer zacht. In deze onderste lagen kwamen op het Domplein wanden van vlechtwerk te voorschijn. Deze wanden werden gewoonlijk met leem bestreken en gepleisterd. Vaak werden ze ook nog voorzien van wandbeschilderingen. Bij brand - bijvoorbeeld tijdens de Batavenopstand - werd het leem door de hitte 'gebakken'; het houten vlechtwerk verkooldde, maar liet wel een 'patroon' na in de gebakken leem. Men noemt dit **huttenleem**.

De wal van het Romeinse kamp te Utrecht bestond uit een fundering van balken en afwisselende lagen van kleizoden en balken. Het geheel werd afgesloten door een borstwering van palen of planken. Verder lagen er nog spits uitgegraven grachten omheen.

Binnen het kamp, dat zoals gebruikelijk bij de Romeinen een rechthoekige vorm had, lagen twee elkaar kruisende rechte wegen, die uitkwamen op vier poorten. De wegen waren begrensd door zuilengalerijen, die als beschutting tegen weer en wind dienden. Op de kruising van de wegen stond het hoofdkwartier, de **principia**. Het hoofdkwartier was eveneens volgens een vast schema gebouwd. Eigenlijk kan men het een Romeins marktplein in het klein noemen. Via een poort kwam men op een binnenplaats die door pijlers omgeven was. In het midden stond een altaar en in een van de hoeken was een waterput. Vanuit de binnenplaats kwam men in een grote dwars-hal, waar een spreekgestoelte stond. Erachter lagen kamers voor beheer en administratie met in het midden het kampheiligdom. Daar werd het vaandel bewaard. Ook was er een keldertje dat als kluis voor de kampkas dienst deed.

Tegelijk met de vestingmuur werd dit hoofdgebouw eerst omstreeks het jaar 200 in steen gebouwd. In de vier voorafgaande bouwfasen was het van hout.

Van de steen-periode is meestal niet veel terug te vinden: na het vertrek van de Romeinen werden de ruïnes die ze achterlieten als steengroeve gebruikt. In Utrecht bleven merkwaardig genoeg enkele bouwfragmenten bewaard. Dat is te danken aan het feit dat in de vroege Middeleeuwen de Romeinse vesting-

muur weer werd opgelapt om te dienen als ommuring voor de kerken die op het Domplein gebouwd werden. Ook een gedeelte van de poort van het hoofdkwartier bleef bewaard; de opgravers vonden deze delen van de boog van de poort in de waterput van het hoofdkwartier. Een verwante, maar grotere en beter bewaard gebleven boog wordt bewaard in het *Römisch-Germanisches Museum* te Keulen; die boog is afkomstig van een der Keulse stadspoorten.

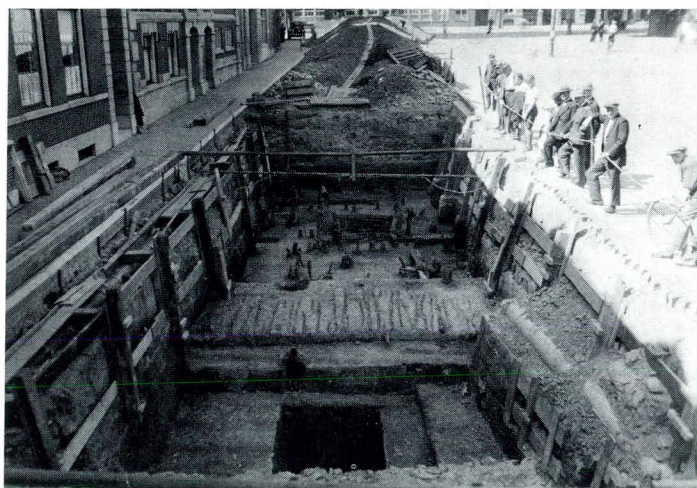
Het bewaard gebleven gedeelte van de boog bestaat uit blokken kalksteen die, nadat de boog was gebouwd voorzien werd van een eenvoudige profilering met richels. Aan de binnenkant is de boog onversierd gebleven. Een gleuf in de doorgang doet vermoeden dat aan de bovenzijde mogelijk een hekwerk was geplaatst; eronder moeten er deuren geweest zijn.

Men neemt aan dat ook de galerijen rond de binnenplaats van bogen voorzien waren. Maar zekerheid hierover heeft men niet: alleen de funderingen van de zware pijlers zijn teruggevonden.

Voor de **verwarming** van het hoofdkwartier werd gebruik gemaakt van een systeem dat verschillend was van dat in de soldatenkwartieren. De vloer van de vertrekken achter de dwars-hal werd gebouwd op kleine zuiltjes die op een ondervloer rustten. Een verdiept aangelegde stookoven in de dwars-hal zorgde ervoor dat de hete lucht onder de vloer circuleerde. De wanden werden vermoedelijk verwarmd via terra cotta buizen. Men noemt dit systeem **hypocaust** (onderverwarming). Proeven die in Duitsland genomen werden toonden aan dat met dit systeem een aangename temperatuur verkregen kon worden. Bij de opgravingen werd de stookoven teruggevonden, evenals ronde tegels die voor de verwarmingszuiltjes waren gebruikt.

Het hoofdkwartier en de halfrond naar buiten springende poorttorens van de vestingmuur waren met dakpannen bedekt. Deze dakpannen droegen stempels van de legers of leger-eenheden. In Utrecht was dit o.a. een cohorte - ongeveer honderd man - van Spaanse infanteristen: de **Cohors II Hispanorum Peditata**.

Het is niet zeker dat alle gebouwen binnen het kamp bij de vernieuwing van het hoofdkwartier in steen zijn gebouwd. Uit de opgravingen blijkt alleen dat er dunne stenen funderingen werden gelegd. Daarop stonden waarschijnlijk houten wanden.

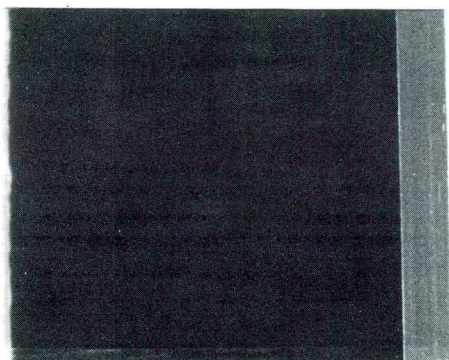

Opgravingsfoto 1934. Op de voorgrond de fundering van de wal. Daarachter resten van houten gebouwen.

Rond het midden van de derde eeuw werden de grens-vestingen opgeheven en trokken de Romeinen zich terug. Mogelijk kwamen ze in de vierde eeuw in Utrecht terug. Tot nog toe is hierover zeer weinig bekend.

Het teruggevonden gedeelte van de stenen boog wordt bewaard in het Centraal Museum; het is opgesteld achter het zogenaamde *Utrechts schip*. Een maquette op de Historische Afdeling van het museum toont een reconstructie van de Romeinse vesting op het Utrechtse Domplein (zie afbeelding).

File

MEDEDELINGEN NO 22

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

REDACTIE

HOOS BLOTKAMP
LIESBETH BRANDT CORSTIUS
JOS DE MEYERE
DERK SNOEP

CUNERA NOBEL
Redactiesecretaresse

FOTO'S OMSLAGEN

CEES VAN GELDEREN

FOTO'S MUSEUM

TON HULSKAMP

DRUK

DRUKKERIJ VAN ROSSUM BV

LAY OUT

KERR PRODUCTIONS
JOSEPHINE DAM-HOLT GVN

CONCEPT

KERR - SAMSOM

CORRESPONDENTEN

ERNST BENKERT (New York)
MARK GOLDBERMAN (New York)
LAURENCE LACINA (Parijs)
FRANCESCO CLEMENTE (Rome)
MICHAEL DAVIS (Londen)

